

Agnieszka Góra-Błaszczkowska

Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie

agbkpc@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6862-3840

<https://doi.org/10.26881/gsp.2023.1.04>

Zasady zaskarżania orzeczeń a ochrona praw jednostki w postępowaniu cywilnym

1. Wprowadzenie

Zasady są szczególnym rodzajem standardów postępowania, które mają być przestrzegane ze względu na to, że domaga się tego sprawiedliwość, uczciwość czy inny aspekt moralności¹. Zasady są normami optymalizacyjnymi, wyrażają tzw. idealną powinność. Idealna powinność nie opiera się na założeniu, że to, co powinno, jest w pełnym zakresie możliwe, lecz że to, co „idealnie powinno” ma być wypełnione w możliwie najwyższym stopniu, przy czym stopień ten jest uzależniony od prawnych i faktycznych możliwości². Zasada wskazuje tylko rację argumentacyjną, którą organ stosujący prawo powinien wziąć pod uwagę, nie wyznacza jednak konsekwencji prawnych, które ten organ powinien orzec³.

Zasady są normami, które powinny wpływać na konstruowanie innych norm w trakcie ustalania ich treści na etapie wykładni systemowej; są wyrazem wartości leżących u podstaw konkretnych regulacji; realizują ideę sprawiedliwości leżącą u podstaw prawa. Z powodu swego ogólnego kształtu zasady są też łatwiej zrozumiałe dla osób, którym obcy jest język prawny czy prawniczy, będących adresatami rozstrzygnięć sądowych i stronami toczonych sporów⁴. Twórcą zasad jest normodawca, a podmioty stosujące prawo jedynie je rekonstruują i doprecyzowują ich treść, aby stały się stosowanym, skutecznym i znanym instrumentem rozumowania prawniczego⁵.

W ujęciu opisowym mianem zasady prawa określa się pewien wzorzec ukształtowania się jakiejś instytucji prawnej w szczególnie doniosłych dla tej instytucji aspektach. W znaczeniu dyrektywalnym zasady prawa to wiążące prawnie normy należące do danego systemu prawnego, jednakże w jakimś sensie nadrzędne w stosunku do innych

¹ R. Dworkin, *Biorąc prawa na poważnie*, Warszawa 1998, s. 56–57.

² T. Gizbert-Studnicki, *Zasady i reguły prawne*, PiP 1988, z. 3, s. 19.

³ M. Zirk-Sadowski, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Kraków 2000, s. 201–202.

⁴ K. Osajda, *Znaczenie zasad prawa dla wykładni prawa (na przykładzie prawa cywilnego)* [w:] *Teoria i praktyka wykładni prawa: materiały konferencji naukowej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego odbytej w dniu 27 lutego 2004 r.*, red. P. Winczorek, Warszawa 2005, s. 276.

⁵ *Ibidem*, s. 268–270.

norm systemu, a przy tym takie, którym wyznacza się w tym systemie rolę szczególnie. Zasada może zostać wprost sformułowana w tekście prawnym (co jest przypadkiem stosunkowo rzadkim), czasami da się ją odtworzyć z tekstu prawnego na podstawie wielu przepisów kształtujących jakąś instytucję według zakładanego przez prawodawcę wzorca. Wiążący prawnie charakter zasady prawa może się też opierać na niespornej doktrynie prawnej, uznającej daną zasadę za obowiązującą⁶. Zasada prawa musi wyróżniać się szczególną doniosłością spośród pozostałych norm⁷.

Przez zasady postępowania rozumie się dyrektywy sprawności tego postępowania, zapewniające wypełnienie jego funkcji przez właściwe załatwienie spraw, których postępowanie dotyczy⁸, dyrektywy sprawnościowe zespołowego działania, stanowiące wypowiedzi wskazujące, w jaki sposób najlepiej osiągnąć cel postępowania cywilnego w danej sprawie, jak najpełniej zrealizować jego funkcję⁹. Zasady procesowe to założenia konstrukcyjne mechanizmu procesowego¹⁰.

Zasady procesowe, według Włodzimierza Berutowicza¹¹, są dyrektywami (ideami przewodnimi) dla ustawodawcy, jak powinien on racjonalnie unormować przebieg postępowania, a następnie dla podmiotów uczestniczących w postępowaniu – jak powinny one interpretować przepisy prawa procesowego, aby ich działanie oparte na tych przepisach prowadziło sprawnie do zrealizowania w konkretnej sprawie ogólnej funkcji postępowania cywilnego.

Zasady procesowe, jako idee przewodnie procesu cywilnego, wyrażone bezpośrednio w prawie procesowym lub wypływające z jego norm pośrednio, determinują jego poszczególne instytucje i całą jego strukturę (system)¹². Podlegały one i nadal podlegają ewolucji z przyczyn nie tylko prawnych, lecz także i pozaprawnych¹³.

Tadeusz Wiśniewski trafnie zauważa, że nadrzędność zasad nad szczegółowymi rozwiązaniami jest dostrzegalna zwłaszcza w akcie systemowej wykładni prawa. Interpretacja przepisów prawa powinna być tak dokonywana, aby jej wynik nie kolidował z jakąkolwiek zasadą. W razie kolizji normy wyinterpretowanej na podstawie wykładni językowej z jakąś zasadą trzeba poszukiwać takiego znaczenia normy, które będzie zgodne z tą zasadą. Respektowanie zasad przez praktykę sprzyja pewności, stabilizacji

⁶ S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 1997, s. 187.

⁷ M. Zieliński, *Konstytucyjne zasady prawa* [w:] *Charakter i struktura norm Konstytucji*, red. J. Trzcíński, Warszawa 1997, s. 62.

⁸ W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2016, s. 68.

⁹ W. Berutowicz, *O pojęciu naczelných zasad postępowania cywilnego*, SC 1975, t. 25–26, s. 27–28.

¹⁰ H. Dolecki, *Ciężar dowodu w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1998, s. 79–80.

¹¹ W. Berutowicz, *O pojęciu naczelných zasad...*, s. 33.

¹² W. Berutowicz, *Zasada dyspozycyjności w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1957, s. 18; szczegółowo na temat zasad zob. A. Góra-Błaszczkowska, *Zasada równości stron w procesie cywilnym*, Warszawa 2008, s. 51 i nn.

¹³ Na ten temat szczegółowo zob. A. Machnikowska, *Ewolucja zasad postępowania cywilnego w Polsce* [w:] *Założenia aksjologiczne nowelizacji KPC z 4 lipca 2019 r.*, red. S. Cieślak, seria: Jurysprudencja, Łódź 2020, nr 14, s. 55 i nn.

i jednolitości orzecznictwa. Uwzględnianie przez sąd zasad procesowych ogranicza jednocześnie swobodę wyborów aksjologicznych, ukierunkowując je¹⁴.

Istotne z perspektywy podjętego tematu jest też spostrzeżenie T. Wiśniewskiego, że ogólne zasady procesowe wraz ze szczegółowymi rozwiązaniami (instytucjami) procesowymi i konkretnymi przepisami prawnymi determinują, a przynajmniej powinny determinować, sposób działania sądu w procesie cywilnym. Zasady mają sprzyjać realizacji podstawowego celu procesu cywilnego, jakim jest udzielenie – przez prawidłowe zastosowanie prawa materialnego – oczekiwanej ochrony naruszonego prawa podmiotowego¹⁵.

W latach 30. XX w. Eugeniusz Waśkowski sformułował stanowisko, że wyrok powinien odpowiadać następującym trzem wymogom: legalności, prawdy materialnej i logiczności. Przy zderzeniu postulatu prawidłowości wyroku i dogodności postępowania ten ostatni ma znaczenie drugorzędne. Procedura cywilna, przy której sprawy są rozstrzygane łatwo i szybko, ale niesłusznie, nie ma dla obywateli żadnej wartości¹⁶.

Witold Broniewicz zasady postępowania cywilnego dzieli na zasady naczelné, w ramach których znajdują się zasady naczelné wymiaru sprawiedliwości i zasady naczelné postępowania cywilnego jako takiego, oraz zasady dotyczące wycinkowych zagadnień postępowania cywilnego. Do katalogu naczelných zasad postępowania cywilnego zalicza następujące zasady: prawdy materialnej, kontradycyjności, dyspozycyjności, równouprawnienia stron lub uczestników postępowania, bezpośredniości, koncentracji materiału procesowego, ustności i pisemności, inicjatywy procesowej organów procesowych i egzekucyjnych oraz formalizmu postępowania. Do zasad dotyczących wycinkowych zagadnień postępowania zalicza: zasady związane ze zwrotem kosztów procesu, zasadę swobodnej oceny dowodów, zasady wyrokowania oraz zasady przewodnie międzynarodowego postępowania cywilnego¹⁷.

Henryk Dolecki wyróżnia natomiast następujące zasady: 1) prawdy, 2) dyspozycyjności, 3) kontradycyjności, 4) koncentracji materiału procesowego, 5) równości stron, 6) bezpośredniości, 7) swobodnej oceny dowodów, 8) ustności i pisemności, 9) jawności oraz 10) formalizmu procesowego¹⁸.

Jerzy Jodłowski wyróżnił zaś zasady postępowania cywilnego, takie jak: 1) prawdy materialnej, 2) równości (równouprawnienia) stron, 3) dyspozycyjności, 4) kontradycyjności, 5) ustności, 6) bezpośredniości oraz 7) koncentracji materiału procesowego¹⁹.

¹⁴ T. Wiśniewski, *Przebieg procesu cywilnego*, Warszawa 2013, s. 45.

¹⁵ *Ibidem*, s. 53.

¹⁶ E. Waśkowski, *Podręcznik procesu cywilnego*, Wilno 1932, s. 77–78.

¹⁷ W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie cywilne...*, Warszawa 2016, s. 69 i nn.

¹⁸ *Ibidem*, s. 50 i nn.

¹⁹ J. Lapiere, J. Jodłowski, Z. Resich, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2016, s. 146–147.

2. Zasady zaskarżania orzeczeń

Zdefiniowanie zasad zaskarżania orzeczeń jest konieczne przy założeniu, że są to zasady wycinkowe postępowania cywilnego. Muszą się one odróżniać od zasad postępowania cywilnego jako takiego, w przeciwnym razie ich wyodrębnianie jest zbędne. Z tej samej przyczyny nie mogą one być utożsamiane z zasadami orzekania regulującymi sposób rozstrzygnięcia istoty sprawy przez sąd w postępowaniu cywilnym. Tak samo jak w przypadku zasad orzekania, wyodrębnianie zasad zaskarżania orzeczeń ma służyć wydobyciu i powiązaniu ze sobą pewnych wspólnych sposobów postępowania sądu i stron (zasad właśnie), dotyczących konkretnie tego specyficznego etapu postępowania, jakim jest zaskarżenie wydanego w nim orzeczenia²⁰.

W literaturze przedmiotu zasady zaskarżania orzeczeń były dotąd ujmowane nie- zbyt konsekwentnie: zaliczano do nich zasadę dwuinstancyjności, wyłączności, skargowości, legalności i ekonomii procesowej²¹. Poszczególni autorzy do katalogu tego dodawali jeszcze inne zasady, np. Władysław Siedlecki – jednolitość²², gdyż w ustawie z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2021 r., poz. 1805; dalej: k.p.c.) przyjmuje się jednolity system zaskarżania orzeczeń sądowych, wydawanych we wszystkich postępowaniach sądowych, unormowanych w kodeksie.

Bogdan Bładowski uważa za zasady zaskarżania orzeczeń zasadę praworządności, prawdy obiektywnej, dwuinstancyjności, wyłączności, dyspozycyjności, legalności, umiarkowanego formalizmu procesowego i ekonomii procesowej²³.

Przywołany wyżej autor uznaje, że zasada wyłączności sprawia, iż strona nie ma możliwości wyboru pomiędzy różnymi środkami zaskarżenia, ponieważ od określonego orzeczenia przysługuje tylko jeden środek zaskarżenia; w kodeksie postępowania cywilnego nie przewidziano zbiegu, konkurencji ani wyboru między środkami. Zgodnie z zasadą dyspozycyjności środek może zostać wniesiony tylko przez legitymowany do tego podmiot (nigdy z urzędu). Zasada legalności oznacza oparcie środków zaskarżenia na podstawach określonych w ustawie procesowej i w razie stwierdzenia istnienia tych podstaw wniesiony środek musi doprowadzić do uchylecia lub zmiany zaskarżonego orzeczenia. Jeżeli w ustawie procesowej nie określono dokładnie podstaw zaskarżenia, zasada legalności sprowadza się do obowiązku sądu wyższej instancji uchylecia lub zmiany zaskarżonego orzeczenia w razie stwierdzenia naruszenia prawa przez sąd pierwszej instancji przy wydaniu tego orzeczenia. Zasada umiarkowanego formalizmu procesowego leży u podłoża systemu środków zaskarżenia, bowiem zezwala na uchylecia czynności sądu o charakterze decydującym jedynie w drodze

²⁰ Szczegółowo: A. Góra-Błaszczkowska, *System prawa procesowego cywilnego. Zasady orzekania*, t. 2, cz. 2, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2013, s. 564–565.

²¹ Przykładowo: T. Ereciński [w:] *System prawa procesowego cywilnego*, red. J. Gudowski, t. 3, cz. 1, *Środki zaskarżenia*, Warszawa 2013, s. 71–87.

²² W. Siedlecki [w:] *System prawa procesowego cywilnego*, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze przed sądami pierwszej instancji*, red. Z. Resich, Warszawa 1987, s. 35–45

²³ B. Bładowski, *Środki odwoławcze w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2007, s. 27–30.

domagania się wzruszenia ich przez sąd wyższej instancji, a więc w drodze zaskarżania tych decyzji. Zgodnie z tą zasadą w kodeksie postępowania cywilnego unormowano szczegółowo przebieg postępowania odwoławczego, określając formę, miejsce i czas poszczególnych czynności stron i innych uczestników tego postępowania oraz czynności sądów. W ustawie określono poszczególne środki odwoławcze, terminy, w jakich mogą być wnoszone, szczegółowe warunki formalne, jakim muszą odpowiadać, oraz sankcje za uchybienia tym wymogom. Szczegółne unormowanie czynności sądowych odnosi się zarówno do postępowania wstępnego, jak i do fazy decyzyjnej. Odformalizowaniem zaskarżania jest dopuszczenie tzw. „nowości”, czyli możliwość rozpoznania środka na posiedzeniu niejawnym. Względny ekonomii procesowej spowodowały odstąpienie od koncepcji czysto kontrolnego charakteru drugiej instancji i wyposażenie jej w uprawnienie do wydawania orzeczeń reformatoryjnych, kończących ostatecznie postępowanie. Jeżeli sąd drugiej instancji uzna, że przyczyni się to istotnie do przyspieszenia postępowania, może przeprowadzić dowody uzupełniające lub ponowić dowody przeprowadzone przez sąd pierwszej instancji oraz dokonać nowych ustaleń faktycznych na podstawie tych dowodów. Możliwość orzeczenia co do istoty sprawy, chociaż w ograniczonym zakresie, przewidziano dla Sądu Najwyższego (SN)²⁴.

Również T. Ereciński uznaje, że dla współczesnego systemu zaskarżania orzeczeń znaczenie ma zasada formalizmu procesowego, gdyż czynności zaskarżania orzeczeń powinny być dokonywane w ściśle określonym czasie, miejscu i formie. Raz dokonana czynność nie może być dowolnie odwołana, chyba że prawo procesowe wyraźnie na to zezwala. W stosunku do osób wnoszących środki zaskarżenia formalizm pełni funkcję gwarancyjną. Strony i uczestnicy mają pewność, że ich przeciwnicy procesowi mogą dokonać skutecznych czynności w stosunku do nich tylko w odpowiedniej formie oraz w odpowiednim miejscu i czasie. W ten sposób jest gwarantowana przewidywalność postępowania sądowego²⁵.

Tadeusz Ereciński, na gruncie art. 6 k.p.c., sformułował zasadę niewnoszenia środków zaskarżenia w celu przedłużenia postępowania, w szczególności w celu zapobieżenia uprawomocnieniu się orzeczenia sądu lub opóźnienia jego wykonania w postępowaniu egzekucyjnym oraz w celach pieniaczych²⁶.

Aktualnie naruszenie tej zasady sankcjonuje wprost art. 394³ § 3 k.p.c. – zażalenie, o którym mowa w § 1 (tj. wniesione jedynie dla zwłoki w postępowaniu²⁷), pozostawia się w aktach sprawy bez żadnych dalszych czynności, w szczególności nie przedstawia się go do rozpoznania sądowi właściwemu. To samo dotyczy pism związanych z jego

²⁴ B. Bładowski, *Nowy system odwoławczy w postępowaniu cywilnym*, Warszawa–Zielona Góra 1996, s. 35–39.

²⁵ T. Ereciński [w:] *System prawa procesowego cywilnego*, t. 3, cz. 1, *Środki zaskarżenia*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013, s. 86–87.

²⁶ *Ibidem*, s. 87.

²⁷ Artykuł 394³ § 1 k.p.c. stanowi, że niedopuszczalne jest zażalenie wniesione jedynie dla zwłoki w postępowaniu. W treści § 2 sprecyzowano, że za zażalenie wniesione jedynie dla zwłoki w postępowaniu uważa się: 1) drugie i dalsze zażalenie wniesione przez tę samą stronę na to samo postanowienie, 2) zażalenie na postanowienie wydane w wyniku czynności wywołanych wniesieniem przez tę samą stronę wcześniejszego zażalenia, chyba że okoliczności sprawy wykluczają tę ocenę.

wniesieniem. Na podstawie § 4 o pozostawieniu zażalenia i pism związanych z jego wniesieniem zawiadamia się stronę wnoszącą tylko raz – przy wniesieniu zażalenia.

Nadal istnieje także możliwość zasądzenia od strony kosztów wywołanych niesu-
miennym lub oczywiście niewłaściwym postępowaniem (por. art. 103 k.p.c.).

Ponadto w art. 4¹ k.p.c. zawarto definicję nadużycia prawa procesowego, tj. obar-
czenia stron i uczestników postępowania ciężarem nieczynienia z uprawnienia, prze-
widzianego w przepisach postępowania, użytku niezgodnego z celem, dla którego je
ustanowiono.

Monika Michalska-Marciniak trafnie zaznacza, że katalogi zasad odnoszących
się do zaskarżania orzeczeń formułowane przez poszczególnych autorów stanowią
w znacznej mierze powtórzenie naczelných zasad wymiaru sprawiedliwości lub na-
czelných zasad postępowania cywilnego w ogóle, zatem nie mogą one być uznawane
równocześnie za zasady odnoszące się do zaskarżania orzeczeń²⁸.

Autorka za zasady zaskarżania orzeczeń w całym tego słowa znaczeniu uznaje
te, które odnoszą się wyłącznie do zaskarżania orzeczeń, tj. nie występują na innych
etapach postępowania cywilnego. Do takich należy niewątpliwie zasada jednolitości
i wyłączności środków zaskarżenia. Zasada dwuinstancyjności natomiast odnosi się do
całego wymiaru sprawiedliwości, mimo że jest ona nierozzerwalnie związana z zaskar-
żaniem orzeczeń. Wątpliwości autorki budzi również zaliczanie zasady legalności do
środków zaskarżenia, gdyż w aktualnym stanie prawnym enumeratywne wyliczenie
podstaw, na jakich można oprzeć środek zaskarżenia, występuje w odniesieniu do nad-
zwyczajnych środków zaskarżenia²⁹. Ponadto uważa, że współcześnie można zasadzie
legalności nadać inny sens normatywny – jako zasadzie, z której wynika wymóg (na-
kaz) precyzyjnego określenia zakresu dopuszczalności danego środka zaskarżenia³⁰.

3. Analiza poszczególnych zasad zaskarżania orzeczeń z uwzględnieniem ich wpływu na ochronę praw jednostki

Analizowane wyżej poglądy teoretyków prawa doprowadzają do wniosku o koniecz-
ności wyodrębnienia jako zasad zaskarżania orzeczeń tylko następujących zasad: skar-
gowości, instancyjności, jednolitości, wyłączności i legalności. Zaliczanie do nich zasad
innych niż wymienione nie jest uprawnione, stanowiłoby bowiem zbędne powtórze-
nie zasad zaliczanych w szczególności do naczelných zasad postępowania.

W związku z tym poniżej zaprezentowane uwagi będą poświęcone poszczególnym
uznanym zasadom zaskarżania orzeczeń i ich wpływowi na ochronę praw jednostki.

²⁸ M. Michalska-Marciniak, *Zasady zaskarżania orzeczeń* [w:] *Wokół problematyki zaskarżania orze-
czeń*, red. eadem, Sopot 2015, s. 85–86.

²⁹ *Ibidem*, s. 86.

³⁰ *Ibidem*, s. 87.

3.1. Zasada skargowości

Zgodnie z zasadą skargowości postępowanie odwoławcze lub nadzorcze zostaje wszczęte na skutek wniesienia środka zaskarżenia przez legitymowany do tego podmiot. Polski kodeks postępowania cywilnego opiera się w pełni na tej zasadzie, gdyż nie przewiduje w żadnym wypadku wszczęcia postępowania odwoławczego z urzędu. Zgadzam się w pełni z W. Siedleckim, który podkreśla, że nie można za wyjątki od zasady skargowości uznawać wypadków, w których w postępowaniu nieprocesowym sąd może z urzędu uchylić lub zmienić swe prawomocne orzeczenie³¹.

Tadeusz Ereciński natomiast uważa, że formułowanie odrębnej zasady skargowości w odniesieniu do środków zaskarżenia jest zbędne, ponieważ możliwość ich wniesienia leży w zakresie swobody rozporządzania nimi przez legitymowany do tego podmiot oraz możliwej kontroli aktów dyspozycyjności przez sąd³².

Formułowanie zasady skargowości jako charakterystycznej (tylko) dla środków zaskarżenia ma uzasadnienie z zastrzeżeniem, że jest ona przejawem zasady dyspozycyjności, czyli rozporządzalności, występującej tylko na etapie wnoszenia środków zaskarżenia. Władysław Siedlecki³³ zaznacza bowiem, że mówiąc o zasadzie skargowości, nie mamy na myśli jedynie rozporządzania przez strony, względnie uczestników postępowania, środkami zaskarżenia, ale sposób, w jaki dochodzi do wykorzystania środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym. Dyspozycja poszczególnymi środkami zaskarżenia może być różnie unormowana, nie musi być zastrzeżona tylko stronom względnie uczestnikom postępowania, np. każde postępowanie w następstwie wniesienia środka zaskarżenia może być wszczęte przez prokuratora. Zasada skargowości nie ogranicza się jednak do tego, że postępowanie odwoławcze czy nadzorcze może być wywołane z inicjatywy podmiotów legitymowanych do wniesienia środków zaskarżenia, ale w myśl tej zasady inicjatywa ta decyduje także o zakresie, względnie przedmiocie, postępowania wywołanego wniesieniem środka zaskarżenia.

Skargowość w zaproponowanym wyżej ujęciu stanowi przejaw ochrony praw jednostki w postępowaniu cywilnym. Koncepcja prawa do sądu i rzetelnego postępowania, wynikająca z art. 6 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284; dalej: Konwencja) oraz z art. 45 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483; dalej: Konstytucja RP), a także zagwarantowana w art. 78 i art. 176 Konstytucji RP dwuinstancyjność postępowania (aczkolwiek obecnie odnosząca się w pełni tylko do orzeczeń co do meritum, wydanych w postępowaniu cywilnym), mają na celu właśnie ochronę praw jednostki – podmiotu postępowania, w tym wypadku cywilnego.

Dzięki możliwości poddania orzeczenia kontroli sądu wyższej instancji strona realizuje swoje prawo do uzyskania prawidłowego, wolnego od wad orzeczenia. Niewystarczające jest bowiem ujmowanie prawa do sądu jako „tylko” prawa do rozpoznania

³¹ W. Siedlecki, *System prawa procesowego...*, s. 39–40.

³² T. Ereciński [w:] *System prawa procesowego cywilnego...*, s. 78–79.

³³ W. Siedlecki, *System prawa procesowego...*, s. 40.

swojej sprawy przez sąd i uzyskania „jakiegokolwiek” czy też w ogóle „uzyskania” orzeczenia. Również możliwość zaskarżenia orzeczenia przez prokuratora, organizację pozarządową czy inny podmiot działający na zasadach takich, jak prokurator, ma na celu doprowadzenie do wydania prawidłowego, wolnego od wad orzeczenia, a więc, w ujęciu szerokim, ochronę praw jednostki, której dotyczyło postępowanie cywilne. Jeżeli nawet prokurator lub inne podmioty skarżą orzeczenie dla konkretnej strony korzystne, czynią to w interesie ogólnym, którym jest prawidłowe działanie sądów, w szczególności przejawiające się w wydawaniu trafnych orzeczeń.

Z tej perspektywy warto zwrócić uwagę na wyjątkowy środek zaskarżenia, którym jest skarga nadzwyczajna, uregulowana w art. 89 ustawy z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym (tekst jedn.: Dz. U. z 2021 r., poz. 1904; dalej: u. SN). Służy ona obalaniu prawomocnych orzeczeń kończących postępowanie (w tym wypadku – cywilne) i karne, wydanych przez sądy powszechne lub sądy wojskowe; nie ma jednak zastosowania do orzeczeń wydanych w postępowaniu sądownoadministracyjnym³⁴.

Ochrona praw jednostki jest immanentnie wpisana w definicję skargi nadzwyczajnej. Mimo że nie może być ona wniesiona indywidualnie przez stronę (podmiot objęty zaskarżaniem nią orzeczeniem)³⁵, to służy ochronie praw jednostki w szerokim ujęciu. Zgodnie bowiem z art. 89 § 1 pkt 1 u. SN jest to konieczne dla zapewnienia zgodności z zasadą demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej, od prawomocnego orzeczenia sądu powszechnego lub sądu wojskowego kończącego postępowanie w sprawie może być wniesiona skarga nadzwyczajna, jeśli orzeczenie narusza zasady lub wolności i prawa człowieka i obywatela określone w Konstytucji RP.

Można w tym miejscu przez analogię³⁶ odwołać się do stanowiska W. Siedleckiego, sformułowanego w odniesieniu do rewizji nadzwyczajnej, wnoszonej przez Prezesa SN, że ów środek, podobny przecież w konstrukcji do skargi nadzwyczajnej, nie był wyjątkiem od skargowości³⁷. Podobny pogląd wydaje się reprezentować T. Ereciński, pisząc, że w tych wypadkach, gdy środek zaskarżenia mogą wnieść Prokurator Generalny, Rzecznik Praw Obywatelskich lub inne określone w ustawie podmioty, ich legitymacja – realizując funkcje publiczne – wynika z zezwolenia ustawy procesowej³⁸.

Ustawodawca w ustawie o Sądzie Najwyższym do katalogu środków zaskarżenia, uregulowanych w kodeksie postępowania cywilnego, dodatkowo dodał możliwość unieważnienia prawomocnych orzeczeń przez SN na wniosek Prokuratora

³⁴ Zob. także: T. Ereciński, K. Weitz, *Skarga nadzwyczajna w sprawach cywilnych*, PS 2019, nr 2, s. 7 i nn.

³⁵ Legitymowane do jej wniesienia są tylko podmioty określone w art. 89 § 2 u. SN, zgodnie z którym to przepisem skargę nadzwyczajną może wnieść Prokurator Generalny, Rzecznik Praw Obywatelskich oraz, w zakresie swojej właściwości, Prezes Prokuratury Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej, Rzecznik Praw Dziecka, Rzecznik Praw Pacjenta, Przewodniczący Komisji Nadzoru Finansowego, Rzecznik Finansowy, Rzecznik Małych i Średnich Przedsiębiorców oraz Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów.

³⁶ Jak bowiem podkreślają T. Ereciński i K. Weitz [w:] *idem*, *Skarga nadzwyczajna...*, s. 10, ustawodawca nie ukrywał, że inspiracją dla regulacji skargi nadzwyczajnej była dawna rewizja nadzwyczajna.

³⁷ W. Siedlecki, *System prawa procesowego...*, s. 39–40.

³⁸ T. Ereciński [w:] *System prawa procesowego cywilnego...*, s. 78.

Generalnego, wydanych w sprawie, która ze względu na osobę nie podlegała w chwili orzekania orzecznictwu sądów polskich lub w której droga sądowa była niedopuszczalna (art. 96 u. SN). Przesłanki jej wniesienia również świadczą o zamiarze ustawodawcy wprowadzenia szczególnej ochrony prawidłowości orzeczeń, nawet po ich uprawomocnieniu się oraz nadania Prokuratorowi Generalnemu szczególnych uprawnień mających na celu ochronę tych wartości.

Ochrona praw jednostki, realizowana poprzez wprowadzenie zasady skargowości, przejawia się nie tylko w możliwości uruchomienia środka zaskarżenia, lecz także w uruchomieniu procesowego narzędzia, służącego realizacji prawa do sądu w aspekcie możliwości uzyskania prawidłowego, wolnego od wad orzeczenia. Dodatkowo ochrona ta jest realizowana zarówno przez uczestników postępowania, jak i przez Prokuratora Generalnego, Rzecznika Praw Obywatelskich oraz inne ściśle określone przez ustawodawcę podmioty.

3.2. Zasada instancyjności

Liczba nadzwyczajnych środków zaskarżenia w polskim postępowaniu cywilnym jest tak duża, że używanie pojęcia „dwuinstancyjność” jest mylące. Z tego powodu w odniesieniu do środków zaskarżenia świadomie i celowo używam pojęcia instancyjności, a nie dwuinstancyjności. Warto w tym miejscu wskazać, że według W. Siedleckiego dwuinstancyjność jest wyrazem naturalnej ewolucji prawa procesowego cywilnego i w zupełności wystarcza do osiągnięcia celu, jaki ma do spełnienia system zaskarżania orzeczeń sądowych³⁹. Moim zdaniem polski ustawodawca przyjął jednak odmienne założenia.

Instancyjność postępowania stanowi najlepszą gwarancję prawidłowości rozstrzygnięcia sądowego. Instancja to szczebel (wyższy albo niższy stopień) w systemie powiązanych ze sobą hierarchicznie (tzn. podległych) organów, wyposażony w określone kompetencje. Instancję w postępowaniu sądowym tworzy sąd określonego rzędu, szczebla (wyższy albo niższy) w systemie powiązanych ze sobą hierarchicznie sądów, wyposażony w określone kompetencje kontrolne. Pojęcie „instancja sądowa” ma charakter statyczny w tym sensie, że sądem danej instancji jest zawsze sąd określonego rzędu⁴⁰.

Instancyjność postępowania oznacza przechodzenie sprawy pomiędzy sądami hierarchicznie nierównorzędnymi, co powoduje rozpad postępowania na dwa stadia lub więcej stadiów, w celu zapewnienia kontroli sądów wyższych nad rozstrzygnięciami wydanymi przez sądy niższe. Instancyjność jest pojęciem ogólnym w tym sensie, że nie wynika z niego pożądana liczba instancji, przez które w ściśle określonej kolejności miałyby przebiegać postępowanie. Zastosowanie instancyjności wywołuje dwa skutki: co najmniej dwukrotne orzekanie w danej sprawie oraz istnienie mechanizmu

³⁹ W. Siedlecki, *System prawa procesowego...*, s. 37.

⁴⁰ M. Michalska-Marciniak, *Definicja pojęcia „instancja”* [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego*, red. T. Ereciński, K. Weitz, Warszawa 2010, s. 493; *eadem*, *Zasada instancyjności w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2013, s. 67–68.

inicjującego przedłożenie sprawy sądowi drugiej instancji. Zasadnicza cecha, która wyróżnia środki zaskarżenia o charakterze instancyjnym, sprowadza się do dewolucyjności, tzn., że polega na przeniesieniu sprawy do sądu wyższego rzędu. W ten sposób rozumiana instancyjność realizuje funkcje: kontrolną, prewencyjną, stymulacyjną oraz ujednolicania orzecznictwa⁴¹.

Należy zgodzić się z M. Michalską-Marciniak, która zauważa, że prawne podstawy instancyjności są dwupoziomowe oraz mają charakter ustrojowy i proceduralny. W pierwszym aspekcie chodzi o stworzenie odpowiedniej struktury sądownictwa zapewniającej rzeczywistą realizację instancyjności postępowania sądowego. Nie sprowadza się to do stworzenia hierarchicznego systemu sądów różnego rzędu, lecz również do nadania sędziom szczególnego statusu, aby sędzia był wolny od jakichkolwiek nacisków; konieczności stworzenia racjonalnego systemu naboru do zawodu sędziego oraz obsadzania stanowisk sędziowskich w sądach wyższych. W aspekcie proceduralnym chodzi o osiągnięcie liczby instancji dopuszczonych w danym porządku prawnym, a następnie o wybór modelu systemu kontroli instancyjnej w ramach każdej z instancji, stworzenie odpowiednich mechanizmów uruchamiających tę kontrolę, określenie zakresu przedmiotowego kontroli instancyjnej (tzn. określenie rodzaju orzeczeń czy spraw podlegających kontroli instancyjnej) oraz odpowiednie uregulowanie procedur odwoławczych zgodnie z wymogiem jawności, równości i sprawiedliwości. Prawo międzynarodowe nie narzuca modelu instancyjnego postępowania sądowego w sprawach cywilnych, natomiast na gruncie porządku krajowego źródłem instancyjności jest art. 176 ust. 1 Konstytucji RP⁴².

Moim zdaniem tak ujmowana zasada instancyjności stanowi wyraz ochrony praw jednostki. Bezstronność sędziów i niezależność sądów oraz szczegółowy zakres kontroli instancyjnej są najlepszymi gwarantami ochrony praw jednostki. Realizowana jest ona również w wymienionych wyżej funkcjach zasady instancyjności.

Funkcja kontrolna polega na sprawdzeniu prawidłowości, poprawności i legalności postępowania przed sądem niższej instancji oraz jego rozstrzygnięcia. Funkcja prewencyjna zapobiega wprowadzeniu do obrotu prawnego wadliwego orzeczenia. Funkcja stymulacyjna skłania sąd niższy do dbałości o prawidłowość postępowania i rozstrzygnięcia. Natomiast funkcja ujednolicania orzecznictwa polega na kształtowaniu jednolitego sposobu rozstrzygania takich samych lub podobnych spraw. Przyczynia się to wydatnie do przewidywalności rozstrzygnięcia sądowego⁴³.

Podkreślenia wymaga, że strona, która jest w stanie przewidzieć kierunek orzekania w danej sprawie przez sąd wyższej instancji, może podjąć bardziej świadomą decyzję, czy w ogóle wnieść środek zaskarżenia, oraz przewidzieć postępowanie, które po jego wniesieniu zostanie przeprowadzone (choć oczywiście nie zawsze jego ostateczny wynik).

⁴¹ M. Michalska-Marciniak, *Konstytucyjne podstawy środków zaskarżenia w prawie polskim* [w:] *Wokół problematyki...*, s. 26–27; *eadem*, *Zasada instancyjności...*, s. 98.

⁴² M. Michalska-Marciniak, *Konstytucyjne podstawy...*, s. 28–29.

⁴³ *Ibidem*, s. 27.

Jakkolwiek brak jest innej – niż zawarta w prawie krajowym – podstawy instancyjności, to model środków zaskarżania na nim oparty w pełni realizuje ochronę gwarantowaną także w art. 6 Konwencji. Zapobieganie wprowadzaniu do obrotu wadliwego orzeczenia oraz jednolitość orzecznictwa, pełniąca funkcję gwarancyjną i przewidywalności rozstrzygnięcia, stanowią wypełnienie prawidłowo rozumianego prawa do sądu, z uwzględnieniem obowiązujących w polskim porządku prawnym podwyższonych wymogów polegających na dwuinstancyjności postępowania w znaczeniu zaskarżalności każdego orzeczenia merytorycznego wydanego przez sąd pierwszej instancji do sądu drugiej instancji. Inne systemy prawa, w szczególności w krajach UE, nie gwarantują bowiem w każdym wypadku prawa do dwóch instancji sądowych⁴⁴.

Zgodnie z art. 78 Konstytucji RP każda ze stron ma prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji. Wyjątki od tej zasady oraz tryb zaskarżania określono w ustawie. Jak trafnie zauważają Paweł Grzegorzcyk i Karol Weitz, konstytucyjna gwarancja zaskarżalności, przez wymuszenie istnienia systemu kontroli rozstrzygnięć, pośrednio realizuje także inne cele, którym służy tego rodzaju system. Pozwala on stronom postępowania w większym stopniu zinternalizować niekorzystne dla nich rozstrzygnięcie, zwiększa zaufanie do aparatu państwowego oraz oddziałuje prewencyjnie i stymulująco na rozstrzygnięcia organów niższego szczebla. Przepis art. 78 Konstytucji, co podkreślają wskazani autorzy, nie może jednak gwarantować prawidłowości rozstrzygnięcia wydanego w następstwie rozpoznania środka zaskarżenia⁴⁵.

Na gruncie poprzedniego stanu prawnego W. Siedlecki zauważał dwa odstępstwa od dwuinstancyjności. Pierwszym z nich jest przewidziana w art. 18 k.p.c. możliwość przekazania sprawy sądowi okręgowemu, jeżeli przy jej rozpoznawaniu powstało zagadnienie prawne budzące poważne wątpliwości. Jednak sąd okręgowy może zwrócić sprawę sądowi rejonowemu, jeżeli uzna, że takie wątpliwości nie zachodzą. Drugi wyjątek był przewidziany w art. 391 k.p.c. (obecnie art. 390 k.p.c.) i pozwalał na przedstawienie zagadnienia prawnego budzącego poważne wątpliwości SN, jeżeli powstanie ono przy rozpoznawaniu apelacji; SN jest władny przejąć sprawę do rozpoznania we własnym zakresie. Celowość tego wyjątku została, zdaniem W. Siedleckiego, potwierdzona doświadczeniem praktyki i z perspektywy czasu wydaje się nadal aktualna i zasadna⁴⁶.

Zaznaczenia wymaga, że w obecnym stanie prawnym zasada instancyjności doznaje znacznie dalej idących i poważnych ograniczeń. Wynikają one, po pierwsze, z wprowadzenia tzw. zażalenia poziomego w odniesieniu do określonych w kodeksie postępowania cywilnego postanowień (art. 394^{1a} k.p.c. i art. 394² k.p.c.). W konsekwencji zaskarżone tym zażaleniem postanowienie nie jest kontrolowane przez sąd instancji wyższej, lecz przez sąd, w którym zostało wydane, aczkolwiek w innym składzie

⁴⁴ Tak samo P. Grzegorzcyk, *Dopuszczalność i kształt apelacji w postępowaniu cywilnym – perspektywy przyszłej regulacji z uwzględnieniem standardów konstytucyjnych i międzynarodowych* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014, s. 282 i nn.

⁴⁵ *Konstytucja RP*, t. 1, *Komentarz do art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.

⁴⁶ W. Siedlecki, *System prawa procesowego...*, s. 38.

osobowym. Po drugie, szczególne środki zaskarżenia, takie jak zarzuty czy sprzeciw od nakazu zapłaty (art. 493 § 4 k.p.c. i art. 505 k.p.c.) oraz sprzeciw od wyroku zaocznego (art. 345 k.p.c.), również nie powodują kontroli sądu wyższej instancji. Po ich wniesieniu sprawa zostaje bowiem ponownie rozpoznana przez sąd, który wydał zaskarżone orzeczenia.

Ograniczeniem instancyjności jest też przewidziana w art. 395 § 2 k.p.c. możliwość uchylecia zaskarżonego postanowienia i w miarę potrzeby rozpoznania sprawy na nowo, jeżeli zażalenie zarzuca nieważność postępowania lub jest oczywiście uzasadnione. Ten sam sąd, który wydał zaskarżone postanowienie, orzeka na posiedzeniu niejawnym, nie przysyłając akt sądowi drugiej instancji, co jest wyjątkiem od instancyjności.

Przed przejściem do podsumowania rozważań dotyczących pojęcia zasady instancyjności należy zastrzec, że obecnie zasada ta ma w pełni zastosowanie tylko do wyroków i postanowień co do meritum, wydanych w postępowaniu nieprocesowym. Jeżeli bowiem chodzi o inne orzeczenia o merytorycznym charakterze, jak nakaz zapłaty, tylko pozwany ma prawo jego zaskarżenia. Nie można więc uznać, że wniesienie środka zaskarżenia od nakazu zapłaty, bez względu na postępowanie, w którym został wydany, istotnie realizuje instancyjność. Nie ma również mowy o instancyjności postępowania zakończonego wydaniem wyroku zaocznego, bo tylko powodowi przysługuje od niego apelacja. Przysługujący pozwanemu sprzeciw nie ma charakteru środka dewolutywnego, nie przenosi więc rozpoznania sprawy do sądu wyższej instancji.

Zasada instancyjności jest bardzo ograniczona w odniesieniu do postanowień, gdyż tylko niektóre z nich, wyraźnie wskazane w ustawie o Sądzie Najwyższym, w ogóle podlegają zaskarżeniu. Ponadto zmianie uległ charakter postępowania zażaleniowego, gdyż wprowadzenie tzw. zażaleń poziomych (niedewolutywnych) znacząco zmniejszyło liczbę postanowień zaskarżalnych do sądu wyższej instancji. Jednocześnie, o czym już była mowa, rozszerzono jednak katalog nadzwyczajnych środków zaskarżenia. Istnieją one nie tylko w polskim kodeksie postępowania cywilnego, lecz także w ustawie o Sądzie Najwyższym przewidziano skargę nadzwyczajną i skargę o unieważnienie z art. 96 u. SN (o których była mowa wyżej).

Wszystkie te argumenty stanowią podstawę do konkluzji o znaczącej ewolucji zasady instancyjności w postępowaniu cywilnym. Nie można jednak czynić ustawodawcy zarzutu z tego powodu, gdyż ewolucja (ograniczanie) instancyjności służy przyspieszaniu postępowań o wpadkowym i ubocznym charakterze, przy jednoczesnej dopuszczalności zaskarżania wszystkich wydanych przez sąd pierwszej instancji wyroków oraz postanowień co do meritum (wydanych w postępowaniu nieprocesowym).

3.3. Zasada legalności

Zasada legalności wywodzi się z przewidzianej w art. 7 Konstytucji RP zasady legalizmu, oznaczającej nakaz działania organów władzy publicznej na podstawie i w granicach prawa. Ma szeroki zakres przedmiotowy: wyraża zarówno zasadę legalizmu w wąskim znaczeniu, nakaz działania na podstawie prawa, jaki i obowiązek przestrzegania

prawa⁴⁷. Piotr Tuleja podkreśla, że nakaz wyrażony w art. 7 Konstytucji RP jest adresowany do organów władzy publicznej i obejmuje wszystkie władze w sensie konstytucyjnym: ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą⁴⁸.

Już w przedwojennej literaturze przedmiotu E. Waśkowski do podstawowych zasad procesu cywilnego zaliczył (m.in.) zasadę sprawdzania legalności orzeczeń⁴⁹. Przez zasadę legalności W. Siedlecki rozumiał wnoszenie poszczególnych środków zaskarżenia oparte na podstawach określonych w ustawie procesowej. W razie stwierdzenia istnienia tych podstaw wniesiony środek zaskarżenia musi doprowadzić do uchylecia lub zmiany zaskarżonego orzeczenia. Zasadzie legalności w tym znaczeniu przeciwstawił uregulowanie, które pozostawiałoby swobodę organowi kontrolnemu w uwzględnieniu zaskarżenia na podstawie jakiegoś innego kryterium (swobodne uznanie, celowość). Na zasadzie legalności, zdaniem W. Siedleckiego, oparte są wszystkie środki zaskarżenia przewidziane w kodeksie postępowania cywilnego, najdobitniej zasada ta występuje w uregulowaniu apelacji jako głównego środka odwoławczego, przysługującego od orzeczeń co do istoty sprawy, a więc najważniejszych w postępowaniu cywilnym⁵⁰.

Z jednej strony, jeżeliby zaakceptować definicję legalności zaproponowaną przez W. Siedleckiego, to powinno się konsekwentnie przyjąć, że obecnie zasada legalności wydaje się obowiązywać tylko przy wnoszeniu nadzwyczajnych środków zaskarżenia, w szczególności jest widoczna w skardze kasacyjnej, która może być oparta tylko na zarzutach wskazanych w art. 398³ k.p.c., w skardze nadzwyczajnej (art. 89 § 1 u. SN) oraz w skardze o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia (art. 424⁴ k.p.c.). Byłaby to zatem tylko wycinkowa zasada, odnosząca się nie do wszystkich, ale tylko do nadzwyczajnych środków zaskarżenia. Z tego względu trudno obecnie zaliczyć ją do omawianych tu zasad.

Z drugiej jednak strony, jeśli przez legalność będziemy rozumieć konieczność uwzględniania jednolicie ujmowanych przesłanek dopuszczalności środków zaskarżenia⁵¹, wyróżnianie legalności jako zasady jest trafne i w pełni usprawiedliwione. Wnoszenie środka zaskarżenia od istniejącego orzeczenia, dostosowanie środka zaskarżenia do konkretnego orzeczenia, *gravamen* w jego wniesieniu, legitymacja do wniesienia, zachowanie warunków formalnych i zachowanie terminu to jednolite przesłanki legalności środków zaskarżenia. Dzięki nim zyskujemy możliwość ich wnoszenia w określonych sytuacjach oraz przewidywalność czynności stron i uczestników postępowania, a przez to realizację ich równości wobec prawa.

Jednocześnie z perspektywy ochrony praw jednostki prawidłowe jest ograniczenie możliwości wnoszenia nadzwyczajnych środków zaskarżenia, przysługujących od

⁴⁷ W. Sokolewicz, *Komentarz do artykułu 7 [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 5, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, s. 3.

⁴⁸ P. Tuleja, *Komentarz do art. 7 Konstytucji RP*, red. M. Safjan, L. Bosek, Legalis 2022.

⁴⁹ E. Waśkowski, *Podręcznik procesu...*, s. 79–133.

⁵⁰ W. Siedlecki, *System prawa procesowego...*, s. 41.

⁵¹ Zob. A. Góra-Błaszczkowska, *Środki zaskarżenia w postępowaniu cywilnym. Komentarz do art. 367–424¹² KPC*, Warszawa 2020, s. 4.

orzeczeń prawomocnych. Strona, która uzyskała prawomocne rozstrzygnięcie swojej sprawy, ma prawo oczekiwać stałości i stabilności uregulowanej nim sytuacji prawnej. Wszelkie od tego odstępstwa muszą być traktowane wyjątkowo. Z tej też przyczyny wiele porządków prawnych w ogóle nie przewiduje możliwości uchylania prawomocnych orzeczeń, co zresztą jest zgodne z Monteskiuszowską doktryną stałości wyroków jako istotnego warunku praworządności⁵².

3.4. Zasada wyłączności

W kodeksie postępowania cywilnego nie przewidziano zbiegu ani konkurencji kilku środków zaskarżenia od tego samego orzeczenia – strona nie ma prawa wyboru między kilkoma środkami zaskarżenia. Jako przykład podano już wcześniej sprzeciw od wyroku zaocznego, który przysługuje tylko pozwanemu jako wyłącznie dla niego dopuszczalny środek zaskarżenia od tego wyroku, podczas gdy powodowi przysługuje tylko apelacja⁵³. Zażalenie na postanowienie w przedmiocie kosztów można wnieść tylko wówczas, gdy nie składa się środka zaskarżenia co do istoty sprawy. W postępowaniu nieprocesowym kodeks postępowania cywilnego nie dopuszcza wznowienia postępowania, jeżeli postanowienie kończące postępowanie w sprawie może zostać zmienione lub uchylone na podstawie szczególnych przepisów tego kodeksu. Kodeks zmusza niejako do wykorzystania właściwego środka zaskarżenia, wykluczając dopuszczalność wznowienia postępowania w oznaczonych wypadkach, jeżeli strona mogła przed uprawomocnieniem się orzeczenia osiągnąć swój cel przez zaskarżenie orzeczenia. W szczególności chodzi o wypadki, w których strona była pozbawiona możliwości działania, ale niemożność ta ustała przed uprawomocnieniem się orzeczenia (art. 401 pkt 2 k.p.c.), a więc strona mogła skorzystać ze środka odwoławczego lub innego środka zaskarżenia.

Władysław Siedlecki zauważa, że o zbiegu środków zaskarżenia w postępowaniu sądowym można mówić także w innym znaczeniu, a mianowicie, gdy od tego samego orzeczenia kilku uczestników postępowania wniesie środek zaskarżenia. Zbieg zaskarżenia jednego orzeczenia przez kilku uczestników postępowania równocześnie nie wywołuje żadnych trudności. Jedyna wątpliwość może wyniknąć w procesie w razie wniesienia równocześnie przez pozwanego sprzeciwu od wyroku zaocznego, a przez powoda – apelacji od tego wyroku. W takim wypadku pierwszeństwo należy dać sprzeciwowi od wyroku zaocznego, z uwagi na jego charakter, który powoduje ponowne i pełne wykorzystanie postępowania przed sądem pierwszej instancji, jako jedyne postępowania merytorycznego w systemie dwuinstancyjnym. Apelacja powoda jest wówczas niejako przedwczesna, ale jej nierozpoznanie nie jest połączone z żadną szkodą dla powoda, który ma zapewniony udział w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji po wniesieniu sprzeciwu od wyroku zaocznego i ma także

⁵² Na ten temat szczegółowo zob. J. Gudowski, *Pogląd na kasację. Proces cywilny* [w:] *Nauka. Kodyfikacja. Praktyka. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Feliksowi Zedlerowi*, red. P. Grzegorzczak, K. Knoppek, M. Wałasik, Warszawa 2012, s. 149.

⁵³ Podobnie, zob. W. Siedlecki, *System prawa procesowego...*, s. 38–39.

zapewnioną możliwość, w razie potrzeby, zaskarżenia w drodze apelacji wyroku, który ponownie wyda w tej sprawie sąd pierwszej instancji. W żadnym razie interes powoda nie może polegać na tym, by wyrok zaoczny był uchylony lub zmieniony przez sąd drugiej instancji w następstwie wniesionej przez niego apelacji, skoro ten sam wynik może on osiągnąć w ponownym postępowaniu przed sądem pierwszej instancji⁵⁴.

Stanisława Hanausek uważa, że ze zbiegiem środków zaskarżenia mamy do czynienia, jeżeli ustawa procesowa dopuszcza do powstania sytuacji, w której od jednego orzeczenia określonego typu mogą być wniesione różne środki zaskarżenia. Może on wystąpić, gdy od jednego środka zaskarżenia mogą być wniesione środki zaskarżenia różnego typu, a wybór pomiędzy nimi jest pozostawiony stronie skarżącej oraz gdy od jednego orzeczenia mogą być wniesione różne środki zaskarżenia o różnym charakterze, lecz służące różnym podmiotom w zależności od ich sytuacji w postępowaniu (zbieg o charakterze obiektywnym)⁵⁵.

Monika Michalska-Marciniak uznaje, że ze zbiegiem środków zaskarżenia mamy do czynienia w razie stworzonej przez ustawodawcę możliwości wniesienia co najmniej dwóch środków zaskarżenia od jednego orzeczenia lub/i jednego orzeczenia określonego typu. Zbieg obejmuje następujące sytuacje: 1) gdy każda ze stron zaskarża orzeczenie tym samym środkiem zaskarżenia (np. powód i pozwany składają apelację); 2) gdy jedna strona składa środek zaskarżenia obejmujący całe orzeczenie (np. apelację) oraz kolejny środek zaskarżenia od jednego z rozstrzygnięć zawartych w tym orzeczeniu (np. zażalenie na częściowe umorzenie postępowania); 3) gdy każda ze stron składa różne środki zaskarżenia odnoszące się do tego samego orzeczenia (np. sprzeciw od wyroku zaocznego i apelację, apelację i zażalenie na rozstrzygnięcie o kosztach postępowania)⁵⁶.

Z konkurencją środków zaskarżenia mamy natomiast do czynienia, gdy strona musi wybrać, z którego środka zaskarżenia przewidzianego w ustawie dla danego orzeczenia, chce skorzystać. Konkurencja ta ma charakter tymczasowy, ponieważ wybór przez stronę jednego środka zaskarżenia czyni niedopuszczalnym drugi. Aktualnie, według M. Michalskiej-Marciniak, z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku skargi kasacyjnej i skargi o wznowienie postępowania. Nie dochodzi natomiast do konkurencji w odniesieniu do skargi kasacyjnej i skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia⁵⁷.

Tadeusz Zembrzuski, odnosząc się do skargi kasacyjnej i skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia, podkreśla wyłączność środków zaskarżenia orzeczeń prawomocnych, oznaczających brak możliwości dublowania się, nakładania czy powielania środków prawnych. Zgodnie z jednym z podstawowych założeń kodeksu postępowania cywilnego, postępowanie cywilne nie powinno

⁵⁴ *Ibidem*, s. 39.

⁵⁵ S. Hanausek, *System zaskarżania orzeczeń sądowych w nowym polskim postępowaniu cywilnym*, SC 1967, t. 9, s. 150.

⁵⁶ M. Michalska-Marciniak, *Zasady zaskarżania orzeczeń* [w:] *Wokół problematyki...*, s. 92–93.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 93.

umożliwić zbiegu, konkurencji ani dawać stronie prawa wyboru między poszczególnymi środkami zaskarżenia⁵⁸.

Na temat wzajemnego stosunku skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego wyroku oraz skargi nadzwyczajnej wypowiedział się SN. Stwierdził, że strona wnosząca skargę o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego wyroku (art. 424¹ k.p.c.) nie ma obowiązku wykazania, że wzruszenie zaskarżonego wyroku w drodze skargi nadzwyczajnej nie było i nie jest możliwe; tym samym skarga nie podlega odrzuceniu na podstawie art. 424⁸ § 1 k.p.c. w związku z art. 424⁵ § 1 pkt 5 k.p.c. albo art. 424⁸ § 2 k.p.c.⁵⁹.

W niezwykle obszernym uzasadnieniu uchwały SN ostatecznie uznał, że wykładnia językowa, celowościowa i systemowa prowadzą do wniosku, że inne „przysługujące stronie środki prawne”, o jakich stanowi art. 424¹ § 1 k.p.c., nie obejmują skargi nadzwyczajnej, której wniesienie „nie przysługuje” stronie, lecz jest uzależnione od woli innych szczególnie uprawnionych organów. Obydwie rozważane skargi mogą istnieć obok siebie i niezależnie od siebie oraz być zastosowane równolegle nawet w stosunku do tego samego orzeczenia wydanego w szeroko rozumianej sprawie cywilnej (art. 1 k.p.c.). Stwierdzenie bezprawności prawomocnego orzeczenia przez SN w ramach rozpoznawania skargi samej strony o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia nie wyklucza późniejszego uchylecia zaskarżonego nią wyroku w wyniku rozpoznania i uwzględnienia skargi nadzwyczajnej wniesionej od tego samego orzeczenia.

Moim zdaniem we wskazanej uchwale SN potwierdził obowiązywanie zasady wyłączności również w odniesieniu do analizowanych skarg z zaznaczeniem, że wyłączność ta wynika z faktu, iż przysługują one innym podmiotom w tym sensie, że dany (konkretny) podmiot nie ma wyboru co do tego, którą ze skarg chce wnieść do konkretnego orzeczenia.

Podsumowując, oceniam, że obecne ukształtowanie systemu środków zaskarżenia z uwzględnieniem zasady wyłączności jest prawidłowe i wzmacnia ochronę praw jednostek będących uczestnikami tego postępowania. Jak już była mowa, przewidywalność czynności procesowych jest jednym z najistotniejszych czynników i przesłanek oceny prawidłowości postępowania, a zasada wyłączności jest jedną z jej gwarancji.

3.5. Zasada jednolitości

Monika Michalska-Marciniak formułuje zasadę jednolitości środków zaskarżenia oznaczającą, że w kodeksie postępowania cywilnego przyjmowany jest jednolity system zaskarżania orzeczeń sądowych, wydawanych we wszystkich postępowaniach w nim unormowanych⁶⁰.

⁵⁸ T. Zembrzuski, *Komplementarność nadzwyczajnych środków zaskarżenia* [w:] *Wokół problematyki...*, s. 242.

⁵⁹ Uchwała SN w składzie siedmiu sędziów z 15.10.2020 r., III PZP 4/20, www.sn.pl; por. też postanowienie SN z dnia 16.07.2020 r., I CNP 5/20, www.sn.pl [dostęp: 8.09.2022].

⁶⁰ M. Michalska-Marciniak, *Zasady zaskarżania orzeczeń...*, s. 88–89.

Z zarysowanej perspektywy jednolitość jako zasada niewątpliwie sprzyja ochronie praw jednostki, gdyż czyni całe postępowanie przewidywalnym i realizującym równość we wnoszeniu środków zaskarżenia, oczywiście przy uwzględnieniu pozycji procesowej zajmowanej w konkretnym postępowaniu.

4. Konkluzje

Analiza przedstawionych poglądów na temat zasad zaskarżania orzeczeń prowadzi do wniosku, że można do nich zaliczyć tylko zasady specyficzne dla tego etapu postępowania. Nie mogą one być utożsamiane z zasadami ogólnymi postępowania cywilnego ani do tych zasad zaliczane.

W szczególności do zaskarżania orzeczeń nie mogą mieć zastosowania katalogi zasad formułowane przez poszczególnych autorów, stanowiące powtórzenie naczelnych zasad wymiaru sprawiedliwości lub naczelnych zasad postępowania cywilnego w ogóle. Tego typu zabieg nie jest usprawiedliwiony logicznie: wyodrębnianie zasad dla samego ich wyodrębniania jest zupełnie zbędne i nie służy żadnym naukowym celom.

Zasada dyspozycyjności, formalizmu czy ekonomiki procesowej są zasadami odnoszącymi się do postępowania cywilnego jako takiego, a nie do wycinkowej jego części dotyczącej zaskarżania orzeczeń. W przeciwnym razie wszystkie zasady wymiaru sprawiedliwości i naczelne zasady postępowania cywilnego byłyby jednocześnie zasadami zaskarżania orzeczeń⁶¹.

W konsekwencji należy przyjąć, że zasadami zaskarżania orzeczeń są zasady odnoszące się wyłącznie do tego etapu postępowania, tj. zaskarżania orzeczeń, niewystępujące na innych jego etapach. Zawężenie katalogu zasad zaskarżania orzeczeń ma istotne znaczenie z punktu widzenia ochrony praw jednostki, bo zapewnia przewidywalność czynności procesowych sądu, wywołanych wniesieniem środka zaskarżenia, a nawet samą zapowiedzią jego wniesienia.

Ta ochronna funkcja nie dotyczy tylko strony niezadowolonej z wydanego wobec niej orzeczenia, ale także objętej (nawet korzystnym dla siebie) orzeczeniem. Strona musi mieć podstawy do założenia, czy w ogóle od wydanego w jej sprawie orzeczenia służy środek zaskarżenia, jaki to środek i w jakim terminie może zostać wniesiony. Pozwala to przewidzieć zachowanie przeciwnika procesowego i oczywiście sądu, do którego taki środek zostanie wniesiony. Przewidywalność czynności procesowych na etapie zaskarżania orzeczeń również realizuje ochronę praw jednostki, nie tylko objętej orzeczeniem, ale także każdego podmiotu prawa, którego sytuacja prawna została ukształtowana orzeczeniem, z uwagi na obowiązywanie art. 365 § 1 k.p.c. Zgodnie z jego treścią orzeczenie prawomocne wiąże nie tylko strony i sąd, który je wydał, lecz także inne sądy i organy państwowe oraz organy administracji publicznej, a w wypadkach w ustawie przewidzianych także inne osoby.

⁶¹ Por. *ibidem*, s. 85–86.

Poważnym utrudnieniem w rozumieniu i realizacji wskazanej normy jest bardzo rozbudowany w polskim porządku prawnym katalog nadzwyczajnych środków zaskarżenia, a więc przysługujących od orzeczeń prawomocnych. W tej chwili należą do nich nie tylko uregulowane w kodeksie postępowania cywilnego skarga kasacyjna, skarga o wznowienie postępowania, skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia oraz przypadki zmiany przez sąd prawomocnych postanowień orzekających co do istoty sprawy wydanych w postępowaniu nieprocesowym. W ustawie o Sądzie Najwyższym reguluje się jeszcze dodatkowo skargę nadzwyczajną (art. 89–95u. SN) oraz możliwość unieważnienia prawomocnych orzeczeń przez SN na wniosek Prokuratora Generalnego wydanych w sprawie, która ze względu na osobę nie podlegała w chwili orzekania orzecznictwu sądów polskich lub w której droga sądowa była niedopuszczalna (art. 96 u. SN)

Duża liczba nadzwyczajnych środków zaskarżenia powoduje wątpliwości co do sytuacji prawnej ukształtowanej prawomocnym orzeczeniem, które może zostać wyeliminowane z porządku prawnego poprzez wniesienie nadzwyczajnego środka zaskarżenia.

Paradoksalnie taka sytuacja nie wpływa pozytywnie na ochronę praw jednostki postępowania cywilnego, budząc jej poważne obawy co do tymczasowości rozwiązania jej problemu prawnego za pomocą orzeczenia sądu.

Literatura

- Berutowicz W., *O pojęciu naczelnych zasad postępowania cywilnego*, SC 1975, t. 25–26.
- Berutowicz W., *Zasada dyspozycyjności w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1957.
- Bładowski B., *Nowy system odwoławczy w postępowaniu cywilnym*, Warszawa–Zielona Góra 1996.
- Bładowski B., *Środki odwoławcze w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2007.
- Broniewicz W., Marciniak A., Kunicki I., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2016.
- Dolecki H., *Ciężar dowodu w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1998.
- Dworkin R., *Biorąc prawa na poważnie*, Warszawa 1998.
- Ereciński T., *System prawa procesowego cywilnego*, t. 3, cz. 1, *Środki zaskarżenia*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013.
- Ereciński T., Weitz K., *Skarga nadzwyczajna w sprawach cywilnych*, PS 2019, nr 2.
- Gizbert-Studnicki T., *Zasady i reguły prawne*, PiP 1988, z. 3.
- Góra-Błaszczkowska A., *Środki zaskarżenia w postępowaniu cywilnym. Komentarz do art. 367–424¹² KPC*, Warszawa 2020.
- Góra-Błaszczkowska A., *System prawa procesowego cywilnego*, t. 2, cz. 2, *Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2016.
- Góra-Błaszczkowska A., *Zasada równości stron w procesie cywilnym*, Warszawa 2008.
- Grzegorzczak P., *Dopuszczalność i kształt apelacji w postępowaniu cywilnym – perspektywy przyszłej regulacji z uwzględnieniem standardów konstytucyjnych i międzynarodowych [w:] Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014.
- Grzegorzczak P., Weitz K., *Konstytucja RP*, t. 1, *Komentarz do art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.

- Gudowski J., *Pogląd na kasację. Proces cywilny* [w:] *Nauka. Kodyfikacja. Praktyka. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Feliksowi Zedlerowi*, red. P. Grzegorzczak, K. Knoppek, M. Walasik, Warszawa 2012.
- Hanausek S., *System zaskarżania orzeczeń sądowych w nowym polskim postępowaniu cywilnym*, SC 1967, t. 9.
- Lapierre J., Jodłowski J., Resich Z., Misiuk-Jodłowska T., Weitz K., *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2016.
- Machnikowska A., *Ewolucja zasad postępowania cywilnego w Polsce* [w:] *Założenia aksjologiczne nowelizacji KPC z 4 lipca 2019 r.*, red. S. Cieślak, seria: Jurysprudencja, Łódź 2020, nr 14.
- Michalska-Marciniak M., *Definicja pojęcia „instancja”* [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego*, red. T. Ereciński, K. Weitz, Warszawa 2010.
- Michalska-Marciniak M., *Konstytucyjne podstawy środków zaskarżenia w prawie polskim* [w:] *Wokół problematyki zaskarżania orzeczeń*, red. M. Michalska-Marciniak, Sopot 2015.
- Michalska-Marciniak M., *Zasada instancyjności w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2013.
- Michalska-Marciniak M., *Zasady zaskarżania orzeczeń* [w:] *Wokół problematyki zaskarżania orzeczeń*, red. M. Michalska-Marciniak, Sopot 2015.
- Osajda K., *Znaczenie zasad prawa dla wykładni prawa (na przykładzie prawa cywilnego)* [w:] *Teoria i praktyka wykładni prawa: materiały konferencji naukowej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego odbytej w dniu 27 lutego 2004 r.*, red. P. Winczorek, Warszawa 2005.
- Siedlecki W., *System prawa procesowego cywilnego*, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze przed sądami pierwszej instancji*, red. Z. Resich, Warszawa 1987.
- Sokolewicz W., *Komentarz do artykułu 7* [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 5, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016.
- Tuleja P., *Komentarz do art. 7 Konstytucji RP*, red. M. Safjan, L. Bosek, Legalis 2022.
- Waśkowski E., *Podręcznik procesu cywilnego*, Wilno 1932.
- Wiśniewski T., *Przebieg procesu cywilnego*, Warszawa 2013.
- Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii prawa*, Poznań 1997.
- Zembrzuski T., *Komplementarność nadzwyczajnych środków zaskarżenia* [w:] *Wokół problematyki zaskarżania orzeczeń*, red. M. Michalska-Marciniak, Sopot 2015.
- Zieliński M., *Konstytucyjne zasady prawa* [w:] *Charakter i struktura norm Konstytucji*, red. J. Trzciniński, Warszawa 1997.
- Zirk-Sadowski M., *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Kraków 2000.

Streszczenie

Agnieszka Góra-Błaszczkowska

Zasady zaskarżania orzeczeń a ochrona praw jednostki w postępowaniu cywilnym

Autorka przyjęła, że zasadami zaskarżania orzeczeń są odnoszące się wyłącznie do tego etapu postępowania, niewystępujące na innych jego etapach. Zawężenie katalogu zasad zaskarżania orzeczeń ma istotne znaczenie z punktu widzenia ochrony praw jednostki, bo zapewnia przewidywalność czynności procesowych sądu, wywołanych wniesieniem środka zaskarżenia, a nawet samą zapowiedzią jego wniesienia.

Strona musi wiedzieć, czy w ogóle od wydanego w jej sprawie orzeczenia służy środek zaskarżenia, jaki to środek i w jakim terminie może zostać wniesiony. Pozwala to przewidzieć zachowanie przeciwnika procesowego i oczywiście sądu, który będzie rozpoznawał taki środek.

Poważnym utrudnieniem dla ochrony praw stron i innych podmiotów, na których sytuację prawną ma wpływ orzeczenie, jest bardzo rozbudowany w polskim porządku prawnym katalog nadzwyczajnych środków zaskarżenia. Taka sytuacja nie wpływa pozytywnie na ochronę praw jednostki postępowania cywilnego, budząc jej poważne obawy co do tymczasowości rozwiązania jej problemu prawnego za pomocą orzeczenia sądu.

Słowa kluczowe: postępowanie cywilne; zasady postępowania; prawa człowieka; prawo do sądu; ochrona praw człowieka.

Summary

Agnieszka Góra-Błaszczkowska

Principles of Appealing Judgments and the Protection of Individual Rights in Civil Proceedings

The Author has assumed that the rules of appealing judgments are those relating exclusively to this stage of the proceedings and not applicable at other stages of the proceedings. The narrowing of the catalogue of rules for appealing judgments is important from the point of view of the protection of individual rights, as it ensures the predictability of the court's procedural actions triggered by the lodging of an appeal or even the very announcement of its lodging.

This protective function of any party affected by a judgment, even if it is favorable to them, is very important. The party must have a basis for predicting whether there is any legal remedy against the decision issued in his/her case, what kind of measure it is and within what time limit it may be brought. This allows to predict the behavior of the litigant and, of course, the court which will consider such a measure.

A serious impediment to the protection of the rights of the parties and other entities whose legal situation is affected by the ruling is the very extensive catalogue of extraordinary means of appeal in the Polish civil procedure. Such a situation does not have a positive impact on the protection of the rights of an individual in civil proceedings, raising serious concerns about the temporariness of the solution of their legal problem by means of a court decision.

Keywords: civil procedure; rules of procedure; human rights; right to a fair trial; protection of human rights.